

**ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

Крусір Наталія Вікторівна

УДК 343.9

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ

АВТОРЕФЕРАТ

роботи на здобуття освітнього ступеня «Магістр»
спеціальність 081 «Право»
освітня програма «Право»

Науковий керівник: д.ю.н., проф.

Блага А.Б.

Рецензент: к.ю.н., доцент Коваль А.А.

Миколаїв – 2021

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Проблема насильства, зокрема булінгу (цькування) та проявів агресії до особистості з метою її принизити, залишається критичною не лише в Україні, але й в усьому світі. Мільйони дітей та підлітків страждають від їх проявів з боку інших людей (сторонніх та навіть рідних). Ця проблема існувала і раніше, але останнім часом вона набула глобальних масштабів та вимагає негайного реагування. Зростає агресія неповнолітніх осіб, що виражається у знущанні як моральному, так і у фізичному плані над особами такого самого віку, меншого або старшого. Цей вік вважається «перехідним». Вказаний період життя цих осіб протікає у шкільних закладах, ліцеях, технікумах тощо, де формуються інститути соціалізації особистості, моральні та психологічні властивості неповнолітніх. Як родина, так і педагоги часто ігнорують «витівки» школярів, така реакція дорослих осіб призводить до почуття безкарності та всюдозволеності у неповнолітніх, надихаючи останніх на нові протиправні пригоди.

Насильство над дітьми породжує відчуття невпевненості, безнадійності або безсилля, придушення волі; відсутності самоповаги та допомоги; напади страхів, депресію; фобії, смуток; роздуми про самогубство; самозвинувачення; втрату довіри; наркотичну або алкогольну залежність; прагнення помсти.

Крім того, неконтрольований інформаційний простір Інтернету, до якого всі мають доступ, у тому числі і на будь-які сайти, може негативно впливати на свідомість неповнолітніх, оскільки в цьому віці такі особи мають хитку психіку та можуть неправильно зрозуміти ту чи іншу інформацію або ж тлумачити її по-своєму. Все це впливає на поведінку дитини і може викликати агресію щодо інших осіб, тварин, навколишнього середовища. Дедалі частіше засоби масової інформації як у нас в країні, так і за кордоном повідомляють широкій громадськості про ті чи інші надзвичайні пригоди, що трапилися у школі: десь дівчата побили свою однокласницю, десь учня зацькували його ж однолітки, після чого він звів рахунки з життям, а десь розігралася трагедія з

перестрілками і численними жертвами. І це, як ми розуміємо, лише вершина айсберга тієї колосальної соціальної проблеми, яку в усьому світі сьогодні називають булінгом.

Враховуючи норми чинного законодавства та специфічний суб'єкт, щодо якого вчиняються такі дії за сучасних соціальних умов, дослідження й кримінологічний аналіз булінгу є важливим і необхідним завданням. Це поширена проблема в сучасному українському суспільстві, і найгостріше воно постає в освітньому середовищі, де дитина проводить більшу частку свого повсякденного життя.

Ступінь дослідження теми. Науково-теоретичну основу дипломного дослідження склали праці науковців, які зробили вагомий внесок у вивчення теоретичних і практичних аспектів булінгу, а саме: А.І. Авер'янов, І.С. Бердишев, Є.С. Ілларіонов, Л. Кішлі, І.С. Кон, Д. Лейн, Л.І. Лушпай, Е. Мунте, Д. Ольвеус, А. Пікас, П. Рендолл, Д. Таттум та інші. На жаль, в українській правничій літературі юридичний склад булінгу як кримінального проступку не був досліджений.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи полягає у конкретизації поняття булінгу, визначені його основних ознак, причини, видів, а також у сформулюванні пропозицій та рекомендацій, які спрямовані на запобігання та протидію булінгу в нашій країні.

Для досягнення мети дослідження поставлено такі основні завдання:

- встановити історичні передумови дослідження булінгу;
- визначити сутність поняття «булінг» у площині кримінального права, встановити його ознаки та види;
- дослідити співвідношення булінгу та інших форм агресивної/насильницької поведінки;
- проаналізувати суб'єкти булінгу, надати їх кримінологічну характеристику;
- встановити основні детермінанти булінгу серед дітей в Україні;
- визначити сучасні форми прояву булінгу в Україні;

- проаналізувати зарубіжний досвід щодо способів запобігання та протидії булінгу;
- проаналізувати вітчизняні нормативно-правові акти у сфері запобігання та протидії булінгу;
- розробити пропозиції щодо удосконалення правових механізмів захисту осіб від проявів булінгу.

Об'єкт дослідження – булінг (цькування) як соціально-правовою та кримінологічний феномен, а також діяльність різних соціальних інституцій, пов'язана із його запобіганням.

Предмет дослідження – кримінологічний аналіз та запобігання булінгу.

Методи дослідження. З огляду на визначені мету і завдання, при підготовці дипломної роботи використано низку загальнонаукових і спеціально-наукових методів, а саме: *історико-правовий та порівняльно-правовий* – для визначення стану дослідження проблеми булінгу (підрозділ 1.1) та під час аналізу чинного вітчизняного законодавства і міжнародних нормативних актів (підрозділи 3.1 та 3.2); *формально-логічний* – у процесі визначення поняття та ознак булінгу (підрозділ 1.2); *статистичні та конкретно-соціологічні методи (опис, вивчення документів, контент-аналіз)* – при вивченні сучасного стану проявів булінгу (підрозділ 2.3) й особи булера та потерпілої (підрозділ 2.1); за допомогою *системно-структурного метода* досліджувалась система запобігання та протидії булінгу в Україні.

Апробація результатів дипломної роботи. Деякі положення дипломної роботи були оприлюднені на XIV Міжнародній науковій конференції Ольвійський форум – 2020: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі (м. Миколаїв), яка відбулася 4-7 червня 2020 року; на Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільство, економіка, право: теорія, методологія, концепції розвитку (м. Київ), яка відбулася 12-13 лютого 2021 року. Також подано статтю до друку в науковому журналі «Слово Національної школи суддів України» (наукова стаття «Кримінологічний аналіз булінгу, його види, ознаки та способи запобігання»).

Структура роботи зумовлена метою, задачами, предметом, об'єктом та методами дослідження і включає вступ, три розділи, які об'єднують дев'ять підрозділів, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи – 147 сторінок, з них список використаних джерел (153 найменування) на 15 сторінках та додатки на 29 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* подано загальну характеристику теми, яка досліджується, обґрунтовано актуальність дипломної роботи, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, подано ступінь дослідження теми, структуру та обсяг роботи.

Розділ 1 «Кримінологічне пізнання булінгу як соціально-правового явища» присвячений питанням понятійно-категоріального апарату дослідження, зокрема, аналізу основних етапів розвитку булінгу, визначенню його поняття та основних ознак, розгляду видів та форм прояву булінгу, а також його співвідношення з агресією та насильством. У *підрозділі 1.1. «Історичні та теоретичні передумови дослідження булінгу»* аналіз наукової літератури, нормативно-правової бази дозволив встановити та систематизувати наукові підходи до розуміння сутності поняття «булінг». Для створення дієвої правової бази необхідно враховувати багато чинників, одним із яких є історичне минуле. Для системного та об'єктивного історико-правового дослідження булінгу запропоновані та розглянуті чотири відповідні «хвилі» розвитку. Перша хвиля відбулася у кінці 1960-х – 1988 роках і відзначилась початком написання робіт, присвячених цькуванню, якому науковці згодом дали назву «мобінгу». На цьому етапі громадськість звернула увагу на цю проблему, яка ще не мала своєї назви і не вивчалася, але про яку багато хто знав із власного досвіду або чули. Згадуються праці, в яких мобінг називали «психологічним терором». В публікаціях в міжнародних наукових журналах дослідники розповідали про найважливіші результати своєї роботи, зокрема

про поширеність проблеми мобінгу і про особистісні риси та особливості, які характерні для переслідувачів і жертв. Друга хвиля: створення науково-дослідної програми 1989 – середина 1990 х років. Важливим моментом цього періоду вивчення проблеми стало те, що до булінгу було зараховане непряме і відносно залякування (поширення чуток, соціальне відчуження та інше). Третя хвиля: створення міжнародної програми дослідження в середині 1990-х – 2004 років. На цьому етапі проблемою булінгу і мобінгу вже активно займалися в багатьох країнах: проводилися дослідження, стали розроблятися профілактичні програми і соціальні проекти з надання допомоги жертвам. У 2003 році Організація економічного співробітництва та розвитку, в рамках якої співпрацювали 30 країн, провела конференцію, метою якої було визначити напрямки досліджень причин виникнення мобінгу, сформулювати завдання, пов'язані з розробкою методів і національною політикою, яка проводиться, а також визначити шляхи подальшої міжнародної співпраці. Четверта хвиля: кібербулінг починаючи з 2005 року по сьогоднішній день. Наслідуючи ідею звичайного цькування, явище набуває якісно іншої форми й характеризується диференційними ознаками, оскільки займає іншу площину. Можливості смартфонів і зростаюча популярність соціальних мереж – це нові інструменти для тих, хто бажає заподіяти іншим біль. На відміну від традиційного, електронний булінг не обмежується взаємодією булера і жертви на шкільних перервах, перед уроками чи після них, дорогою в школу чи додому. Він досягає жертви в будь-який час дня і ночі, не залишаючи їй простору, де б вона могла почуватися в безпеці. У підрозділі 1.2. «Поняття, ознаки, види та форми прояву булінгу» аналіз літературних джерел дозволяє зробити висновок про те, що як і будь-яке складне явище, булінг не має єдиного універсального визначення. Саме за допомогою дефініції можна з'ясувати сутність поняття «булінг», виділити його характерні ознаки, зробити висновок про види та форми прояву цього явища. Можемо узагальнити, що булінг – це соціальна, емоційна поведінка особи або групи осіб, яка може виражатися в антисоціальному аспекті, має вербальні та невербальні способи вираження, де

існує невідповідність сили та влади, що ставить жертву (жертв) у становище, у якому вона (вони) не здатна захиститися, має тривалий характер, результатом якого є настання негативних наслідків щодо жертви (жертв) та отримання задоволення від своїх діянь агресором (агресорами). Також булінг охоплюється різноманітними формами прояву, а саме: фізичною (полягає в заподіянні шкоди здоров'ю або майну жертви булінгу), словесною (включає образи, знуцання чи інші висловлювання, що принижують людську гідність жертви), соціальною (формування мікросоціального відчуження та статусу «вигнанця» («ізгоя») у жертви, а так само поширення наклепу на жертву), письмовою (при якій характер дій є аналогічним до словесної форми, але здійснюється шляхом написання записок тощо) та кібербулінгом (що відбувається через приниження людської гідності й інших видів знуцань над жертвою, що здійснюються з використанням інформаційно-телекомунікаційних мереж). У підрозділі 1.3. *«Співвідношення булінгу та інших форм агресивної/ насильницької поведінки»* визначено співвідношення між жорстоким поводженням з дитиною, домашнім насильством та булінгом. Всі ці діяння є проявами насильства (фізичного, психологічного, економічного, сексуального). При цьому жорстоке поводження з дитиною є всеохоплюючим поняттям та може мати місце як у приватній, так і в публічній сфері (між членами сім'ї чи близькими особами, незнайомими особами, учасниками освітнього процесу тощо), домашнє насильство вчиняється у приватній сфері (тобто між членами сім'ї чи іншими родичами або близькими особами, незалежно від факту їх спільного проживання), булінг – у публічній сфері (між учасниками освітнього процесу).

Розділ 2 «Кримінологічний аналіз булінгу в Україні» присвячений виокремленню кола суб'єктів, які так чи інакше стають учасниками булінгу. Також досліджено, що існують різні види детермінант булінгу, які можуть бути як окремими, так і комбінованими чинниками, які і спонукають до його вчинення. Крім того, після аналізу статистичних даних стає очевидною нагальна необхідність у таких заходах, як профілактика булінгу в школі з метою зниження рівня агресії, насильства, цькування, приниження серед

підлітків і попередження злочинності неповнолітніх. У підрозділі 2.1. «Кримінологічна характеристика особи булера та потерпілої» з'ясовано, що ситуація булінгу має колективний характер. В школі діти утворюють певну ієрархічну специфічну соціальну структуру, яка, як правило, має три основні елементи, тобто учасників булінгу можна розділити на три основні групи: агресор (bully), жертва і спостерігач. Агресори (булери) – це особи, котрі мають соціальну вагу або наділені більшою фізичною силою, з високим потенціалом агресивності, спрямованої на інших індивідів. Їм дуже часто не вистачає уваги з боку дорослих і поваги до їх особистості, через що їм весь час доводиться самотверджуватися за рахунок інших. Авторитет кривдника піднімається не за рахунок особистих досягнень, а шляхом приниження інших, демонстрації своєї сили та переваги над слабшими. Вони нечутливі до страждань інших і можуть сприймати булінг по відношенню до інших як розвагу, ніколи не розкаюються у вчиненому. Жертви (потерпілі особи) – це особи, які є об'єктами знущань. Жертвами булінгу серед дітей та учнівської молоді стають особи, які страждають від самотності; мають негативний досвід життя; з соціально неблагополучних сімей; діти та молоді люди, до яких застосовується фізичне насилля вдома; особи, які мають комплекс неповноцінності; особи, які воліють замовчувати про насилля та знущання; діти та молоді люди, які не вірять у захист з боку педагогів; не вважають себе значимою частиною свого колективу; вірять, що заслуговують бути жертвою та пасивно очікують насилля з боку переслідувачів; діти, які змирилися з насиллям, як зі своєю долею. Спостерігачі (свідки) – це особи, що спостерігають за булінгом. У свою чергу, спостерігачів розподіляють на тих, які допомагають булеру, але безпосередньо не здійснюють агресивних дій, закликають для подальшого насильства однолітків, що оточують їх; тих, які відіграють лише не значну роль у булінгу, наприклад, вони можуть сміятися над образами кривдника; тих, які є випадковими спостерігачами, які зовсім не беруть участі у булінгу, але є свідками; тих, які безпосередньо залучені для захисту або втішання жертви після знущань. У підрозділі 2.2. «Основні детермінанти булінгу» аналізуються причини булінгу.

З'ясовано, що причинами виникнення булінгу у міжособистісних взаєминах можуть бути різні чинники, які можна поєднати у чотири групи: особистісні, сімейні, соціальні, оточення (середовище). Особистісні чинники – це фізичні чи психологічні особливості дитини (індивідуальні особливості фізичного, психічного, інтелектуального розвитку, зовнішності тощо). Розлади та порушення в розвитку дитини можуть стати причинами виникнення булінгу (цькування). Так, часто ініціаторами булінгу (цькування) є діти, які мають певні індивідуальні психологічні особливості та спровоковану цим агресивну поведінку (синдром дефіциту уваги, гіперактивності, розлади поведінки, біполярний розлад, опозиційний розлад, посттравматичний стресовий розлад та інші). Серед сімейних чинники, які визначають агресивну поведінку дитини та можуть провокувати булінг, можна виділити: брак близьких стосунків у батьків з дитиною та відсутність їхньої уваги до неї; слабкий або занадто сильний (авторитарний стиль спілкування) контроль над дитиною; гіперопіка над дитиною; тиск або жорстоке поводження батьків, що призводить до сприйняття дитиною навколишнього світу як постійного джерела загрози; домашнє насильство спричиняє появу булінгу, зокрема в шкільному середовищі, коли дитина, що потерпає від домашнього насильства, копіюючи дії дорослих, може стати як жертвою, так і кривдником; виховання в неповній сім'ї. Соціальні чинники – це стереотипи, культурні норми, соціальна та економічна нерівність, вплив інформаційних технологій (ЗМІ, Інтернет, ігри, фільми тощо). Наприклад, гендерні стереотипи, тобто домінування чоловіків над жінками. Причиною булінгу в закладі освіти також може бути сексуальна орієнтація. Також учні або учениці із забезпечених сімей або з сімей з високим соціальним статусом можуть зневажливо ставитися до учнів або учениць з малозабезпечених сімей. Представники етнічних меншин, вимушено переміщені особи, мігранти частіше за інших підпадають під булінг в закладі освіти навіть з боку вчителів. Діти, які стають об'єктами зневажливого ставлення інших, можуть проявляти насильницькі дії проти своїх кривдників (кривдниць), що стає способом відновлення справедливості та

самоствердження. Чинники середовища – несприятливий соціально-психологічний клімат в закладі освіти, стрес від навчання внаслідок перевантаження, відносини з однолітками та вчителями, відсутність належної уваги з боку вчителів, сприяють появі сварок, конфліктів, проявів насильства та їх перехід в булінг. Найбільш розповсюдженими чинниками, які провокують появу булінгу в закладі освіти є: авторитарний стиль навчання; виокремлення вчителем будь-якого учня або учениці як позитивного або негативного прикладу для інших; ігнорування проблеми на рівні закладу освіти; відсутність контролю з боку педагогічного персоналу за поведінкою дітей під час перерв, а особливо в таких місцях, як їдальня, роздягальні, сходи. У підрозділі 2.3. «Сучасний стан проявів булінгу в Україні» наведено результати деяких досліджень українських науковців, які доводять, що булінг можна вважати першим кроком до злочинної поведінки. Також виявлено, що шкільні вчителі схильні реагувати більше на так звані тяжкі прояви насильства, тобто на те, що має фізичне або моральне підкріплення (такі форми як побиття або позбавлення їжі), чи на ті, що складно переживаються самими педагогами як особистостями (наприклад, приниження та образи). Однак не слід забувати, що дитина, особистість якої ще формується, гостро реагує на так звані «легкі» форми насильства – використання прізвиськ, ігнорування її почуттів і потреб, негативні порівняння. Позиція дітей щодо ідентифікації форм насильства несуттєво відрізняється від аналогічної в педагогів. Також доведено, що останнім часом дуже активно розповсюджений такий вид насильства як кібербулінг. Відмінність кібербулінгу від традиційного реального булінгу обумовлена особливостями Інтернет-середовища: анонімністю, можливістю фальсифікації, наявністю величезної аудиторії, можливістю дістати жертву в будь-якому місці і в будь-який час.

Розділ 3 «Основні напрямки запобігання булінгу в Україні» присвячений аналізу зарубіжного та вітчизняного законодавчого врегулювання, закріплення цілісного механізму запобігання та протидії булінгу, надано рекомендації щодо профілактики булінгу в українській державі. У підрозділі 3.1. «Досвід

зарубіжних країн у сфері запобігання та протидії булінгу» проведений аналіз зарубіжного досвіду запобігання та протидії булінгу в таких країнах як: Швеція, Норвегія, Велика Британія, Угорщина, Данія, Канада, США, Японія, Італія, Іспанія, Португалія, Франція. Зарубіжна практика демонструє, що ефективно запобігання проявам булінгу в школах вимагає злагодженої організації як внутрішньосистемної, так і міжвідомчої взаємодії, в основі якої лежить чітка законодавча та нормативна база. Проте, варто відзначити, що усунути булінг взагалі як явище практично неможливо. Досвід Скандинавських країн, де над подоланням цього явища працюють уже не один десяток років, свідчить, що факти насилля у дитячому колективі залишаються попри всі докладені зусилля. Тому, наше завдання – не стільки усунути булінг як явище, скільки – знизити його інтенсивність та зменшити кількість випадків крайніх проявів булінгу. У підрозділі 3.2. «Нормативно-правові акти у сфері запобігання та протидії булінгу в Україні» проаналізовано вітчизняне законодавство. Виявлено, що в Україні булінг (цькування) у кримінальному законодавстві аж ніяк не згадується. У 2018 році Верховна Рада України проголосувала за Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», який додає до Кодексу України про адміністративні правопорушення статтю 173-4, яка передбачає покарання за булінг – цькування дітей в освітніх установах. При чому відповідальність будуть нести не тільки учасники знущань, а й педагоги, які закривали на це очі. Однак дана стаття значно звужує сферу застосування відповідної норми через згадку в тексті Закону неповнолітнього. Через це статтю 173-4 КУпАП неможна застосовувати до цькувань у вищих та професійних навчальних закладах, бо особи, які у них навчаються зазвичай є такими, що досягли повноліття. Підхід українського законодавця не враховує ознак систематичності, дисбалансу сили та наявності умислу. А це може призвести до хибного висновку, що цькування можна вчинити з необережності. У підрозділі 3.3. «Система запобігання та протидії булінгу в Україні» з огляду на спрямування та суб'єкти профілактики булінгу, слід виокремити три важливі й

одночасні заходи запобігання, які мають спільне завдання – зниження рівня булінгу серед дітей у сучасних умовах: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний. Враховуючи те, що цькування носить груповий та масовий характер, то і його подолання має носити комплексний характер. Тобто включати у себе не лише роботу з окремими дітьми (або – виключно з жертвами), але й – з колективами та суспільством у цілому. Профілактична діяльність державних органів і установ у широкому розумінні розглядається як один із засобів соціального регулювання суспільних відносин з метою зниження рівня злочинності, як взаємодії заходів виховного, педагогічного, організаційного та правового характеру, що спрямовані на попередження різних рівнів попередження злочинності. Система заходів запобігання та попередження злочинності неповнолітніх базується на засадах загальносоціального характеру, які призначені забезпечити необхідний рівень добробуту, культури, виховання та навчання молодих людей. Важливим чинником, що впливає на зниження насильства серед дітей, є профілактична робота працівників ювенальної превенції. Наступним індивідуально-профілактичним заходом є профілактична бесіда (можуть також проводитися ознайомчі і виховні бесіди), головними завданнями якої є здійснення безпосереднього виховного впливу на дитину, контроль за її поведінкою, а також інформаційне забезпечення індивідуальної профілактики злочинної поведінки. Також ефективним заходом буде запровадження тренінгів, семінарів за різними напрямками: психологічні (як не стати жертвою булінгу, реагувати на булінг, ознаки осіб, що піддаються булінгу); просвітницькі (правове виховання) із залученням психологічних служб, органів управління освітою, членів громади, церкви, правоохоронних служб, громадських та урядових організацій. Індивідуальне запобігання булінгу дає змогу розв'язати проблему шкільного насилля для однієї особи. Також цей шлях передбачає роботу з жертвою, переслідувачем і свідком. Головною умовою цього рівня є завчасне виявлення можливих та реальних жертв, робота з ними. Основний засіб подолання комплексу жертви – це підвищення її самооцінки.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз наукової літератури дозволив виділити чотири «хвилі» вивчення булінгу. За допомогою даної періодизації можна побачити етапи вивчення булінгу в різних країнах. Перша хвиля відбулася у кінці 1960-х – 1988 роках. В цей період науковці починали видавати праці як результати своїх досліджень, які були присвячені булінгу та мобінгу. Друга хвиля: створення науково-дослідної програми 1989 – середина 1990-х років. Важливим моментом цього періоду вивчення проблеми стало те, що до булінгу було зараховане непряме і відносно залякування (поширення чуток, соціальне відчуження та інше). Третя хвиля: створення міжнародної програми дослідження в середині 1990-х – 2004 років. В зазначений період проблемою булінгу вже активно займалися в багатьох країнах: проводилися дослідження, стали розроблятися профілактичні програми і соціальні проекти, присвячені допомозі жертвам. Четверта хвиля: кібербулінг. З середини 2000-х років поширення цього виду булінгу все збільшується. Можливості смартфонів і зростаюча популярність соціальних мереж – це нові інструменти для тих, хто бажає заподіяти іншим біль. Незважаючи на поширеність булінгу в освітньому середовищі, досліджень в нашій країні, недостатньо, тому ця тема набуває все більшу наукову актуальність.

2. Булінг тісно пов'язаний із злочинністю, оскільки може супроводжуватися псуванням майна, крадіжками, вимаганнями, фізичними травмами, утисками в колективі. Але основна його небезпека – в доведенні жертви до психічно нестабільного стану і неадекватного сприйняття реальності, навіть до самогубства. Це дає підстави стверджувати, що булінг (цькування) відноситься до фонових явищ злочинності та вимагає окремого дослідження й застосування системних профілактичних заходів та ефективного реагування на його прояви.

3. Спираючись на погляди окремих авторів, можна розкрити сутність і зміст поняття булінгу як соціальної, емоційно забарвленої поведінки особи або

групи осіб, яка може виражатися в антисоціальному аспекті, має вербальні та невербальні способи вираження, де існує невідповідність сили та влади, що ставить жертву (жертв) у становище у якому вона (вони) не здатна себе захистити, має тривалий характер, результатом якого є настання негативних наслідків щодо жертви (жертв) та отримання задоволення від своїх діянь агресором (агресорами). Булінг – це агресивна і вкрай неприємна поведінка однієї дитини або групи дітей стосовно іншої дитини, що супроводжується фізичним і психологічним тиском. Причин – безліч, а жертвою може стати кожен, хто не вписався у рамки того чи іншого колективу. Суть булінгу вбачають все-таки не в самій агресії або злості кривдника, а в презирстві, зневазі – сильному почутті відрази до покірливого, того, хто ніби не заслуговує на повагу. Це дозволяє кривдникам шкодити без почуття провини, співчуття чи емпатії.

4. До сторін булінгу (цькування) відносяться: агресори (булери), жертви (потерпілі особи) та спостерігачі (свідки). Відсутність офіційних статистичних даних не дозволила нам надати їх розподіл залежно від статі, віку та інших ознак. Тому наведемо «портрети» булера, жертви та свідка, отримані на основі емпіричних досліджень різних авторів. «Типові» шкільні агресори – це переважно особи чоловічої статі, які поводяться зухвало стосовно ровесників і дорослих. Вони імпульсивні, менш чутливі до болю, до насильства вдаються як до найзручнішого засобу вирішення спірних і конфліктних ситуацій. Часто вони мають більш низьку успішність, обтяжені сімейними й особистими проблемами. Типові жертви булінгу є полохливими, уразливими, замкнутими й сором'язливими особистостями. Вони часто тривожні, невпевнені в собі, нещасні і мають низьку самооцінку, воліють замовчувати про насилля та знущання, не вірять у захист з боку педагогів, не вважають себе значимою частиною свого колективу, вірять, що заслуговують бути жертвою та пасивно очікують насилля з боку переслідувачів. Часто ці діти схильні до аутоагресії (частіше за своїх ровесників думають про самогубство і схильні до депресії) або змирилися з насиллям, як зі своєю долею. Жертвами цькування часто

стають діти, які мають негативний життєвий досвід, проживають у соціально неблагополучних сім'ях, страждають від домашнього насильства, самотності. Серед спостерігачів виділяють декілька категорій: 1) тих, які сприяють булеру, хоча безпосередньо й не здійснюють агресивних дій, закликають для подальшого насильства однолітків, що оточують їх; 2) тих, які відіграють лише не значну роль у булінгу, наприклад, вони можуть сміятися над образами кривдника; 3) випадкові спостерігачі, які зовсім не беруть участі у булінгу, але є свідками; 4) тих, які безпосередньо залучені для захисту або втішання жертви після знущань.

5. Більшість причин щодо формування булінгу в дитячому колективі можна об'єднати у три групи: зовнішні (вплив дорослих – учителів, батьків); поведінкові (дитина проявляє/не проявляє активність, на яку від неї очікує більша частина класу – відмінник, підлабузник, ябеда, двічник, занадто активний/пасивний, експресійний/закритий); особисті (фізичні чи психологічні особливості дитини – вади розвитку, колір шкіри чи волосся; майнові можливості дітей). В основному вважається, що мотивами до формування різних форм приниження дітей є побудова ієрархічної вертикалі в колективі (включаючи самоствердження та боротьбу з конкурентами), загострене відчуття справедливості (у тому числі – заздрість, помста, неприйняття окремих осіб) чи реалізація своїх садистських/мазохістських схильностей.

6. На сьогодні все більш розповсюдженим стає такий вид булінгу, як кібербулінг. Кібербулінг – це умисні дії, що скоюються однією особою або групою осіб відносно іншої особи, через електронні засоби комунікації, з метою завдання шкоди, що можуть здійснюватися напряду, або анонімно і можуть призвести до низки негативних наслідків в результаті тиску, залякування, переслідування. На жаль, в Україні досі немає чіткого наукового та законодавчого визначення понять «кібербулінг» та його виявів (форм).

7. Зарубіжна та вітчизняна практика демонструє, що ефективно запобігання проявам булінгу в школах, як і іншим видам протиправної поведінки, вимагає злагодженої організації як внутрішньосистемної, так і

міжвідомчої взаємодії, в основі якої лежить чітка законодавча та нормативна база. Проте, досвід Скандинавських країн, де над подоланням явища булінгу працюють уже не один десяток років, свідчить, що факти насилля у дитячому колективі залишаються попри всі докладені зусилля. Тому, наше завдання – не стільки усунути булінг як явище, скільки – знизити його інтенсивність та зменшити кількість випадків крайніх проявів булінгу.

8. У нашій державі активно проводиться політика протидії злочинності, вносяться зміни до законодавчих актів, приймаються нові. На сьогодні вітчизняні наукові дослідження та законодавство з протидії цькуванню перебувають на етапі становлення. Попри позитивні законодавчі зміни, згідно зі статистикою та даними досліджень, кількість випадків булінгу не зменшується. Водночас шкільні психологи звертають увагу на те, що покарання не завжди є дієвим засобом під час розв'язання зазначеної проблеми, оскільки булер може помститися пізніше. Це зумовлює виникнення проблеми булінгу поза освітнім закладом, на яку не поширюється дія закону. Тому, цькування дітей поза межами шкільного подвір'я також має бути у фокусі відповідних інстанцій та не залишатися безкарним. Проблемі булінгу почали приділяти більше уваги, що з впевненістю можна віднести до позитивних моментів. В Україні на державному рівні визнали існування серед дітей такої проблеми як булінг (цькування). Адже незважаючи на те, що проблема не є новою, до 2019 року в нашому правовому полі взагалі не було такого поняття.

9. Ефективне запобігання булінгу як суспільно небезпечному, протиправному діянню можливе за умови: утвердження в державній освітній політиці заходів виховного та психологічного впливу у форматі тренінгів і бесід, наприклад, із роз'ясненнями щодо методу ненасильницького спілкування; пропаганди в ЗМІ заходів запобігання та протидії булінгу, правопросвітницької роботи серед населення, передусім молоді. Наприклад, трансляція відеороликів і передач щодо цього негативного явища; упровадження трирівневої системи заходів запобігання булінгу та кримінальної відповідальності за таке діяння. Також необхідною умовою превенції є

підготовка педагогів і психологів до роботи з таким негативним явищем у загальноосвітніх школах із залученням психологічних і правоохоронних служб, органів управління освітою та членів громади, церкви, громадських та урядових організацій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Крусір Н.В. Булінг: поняття, види та основні прояви. *XIV Міжнародна наукова конференція Ольвійський форум – 2020: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі* (м. Миколаїв, 4-7 червня 2020 року). Миколаїв. 2020. С. 18-20.

2. Крусір Н.В. Кібербулінг – виклик сучасного суспільства. *Міжнародна науково-практична конференція «Суспільство, економіка, право: теорія, методологія, концепції розвитку»* (м. Київ, 12-13 лютого 2021 року). Київ. 2021.

3. Крусір Н.В. Кримінологічний аналіз булінгу, його види, ознаки та способи запобігання. *Слово Національної школи суддів України*. 2020. № 4. (подано до друку).

АНОТАЦІЯ

Крусір Н.В. Кримінологічний аналіз та запобігання булінгу – робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 081 «Право» – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2021.

У дипломній роботі досліджуються й аналізуються думки відомих науковців, основоположників кримінального права, юристів про кримінологічний аналіз та запобігання булінгу. Визначається поняття «булінг», його видів, ознаки та форми прояву, розкриваються особливості, характерні для правового регулювання та сутності державного механізму запобігання та протидії булінгу в сучасному шкільному середовищі, досліджується зарубіжний досвід запобігання та протидії булінгу та можливості адаптації даного досвіду в

Україні, а також запропоновані заходи щодо запобігання та протидії булінгу в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: «булінг», «насильство», «запобігання булінгу», «протидія булінгу», «відповідальність», «механізми протидії», «антибулінгове законодавство».

SUMMARY

Krusir N.M. Criminological analysis and prevention of bullying – work for obtaining the master's degree in specialty 081 "Law" – Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, 2021.

The thesis examines and analyzes the opinions of famous scientists, founders of criminal law, lawyers on criminological analysis and prevention of bullying. The concept of "bullying", its types, signs and forms of manifestation are defined, features characteristic of legal regulation and essence of the state mechanism of prevention and counteraction to bullying in the modern school environment are revealed, foreign experience of prevention and counteraction of bullying and possibilities of adaptation of this experience in Ukraine, as well as proposed measures to prevent and combat bullying in modern Ukrainian society.

Keywords: "bullying", "violence", "prevention of bullying", "counteraction to bullying", "responsibility", "mechanisms of counteraction", "anti-bullying legislation".